

Відгук
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
БОРЯК ТЕТЯНИ ГЕННАДІЇВНИ
«Усна історія у джерельній базі студій Голодомору:
історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

Дисертаційне дослідження Тетяни Боряк присвячене вкрай **актуальній проблемі**, розв'язання якої затребуване не тільки суто науковими (загальнотеоретичними, концептуально-методологічними, інструментально-джерелознавчими, міждисциплінарними) викликами, а й екзистенційними вимогами української незалежної держави та зміцнення її громадянського суспільства. Геноцидальна політика советського імперсько-тоталітарного режиму виявилася глибоко травматичною, завдала непоправного демографічного удару українській спільноті, її вітальному потенціалу, не тільки викосивши голодом і репресіями кілька поколінь українців, а й деформувала національну і громадянську ідентичність українців, позбавила їх власної історії та культури. Сьогоднішня реанімація практик советського варіанту «остаточного розв'язання українського питання» в умовах російської агресії проти України вимагає ґрунтового переосмислення советської історії в Україні не лише в середовищі науковців, а й суспільному обширі.

У **вступній частині** дисертаційного дослідження і автореферату Авторка чітко увиразнює принцип антропоцентризму як засадничий і наскрізний для всієї своєї праці. Вона має його за наріжний (у синтезі з іншими принципами і підходами) в усіх площинах і рівнях розв'язуваної нею проблеми: по-перше, як основи джерельної бази студіювання проблеми, сформованої з людських голосів (свідків, очевидців); по-друге, як об'єкта терористично-репресивного режиму не тільки на початку 1930-х рр., а й впродовж усього советського володарювання; по-третє, як суб'єкта протидії режиму (різними формами спротиву у повсякденні, неперервним пам'ятанням злочину народовбивства, трансляванням цих спогадів від покоління до покоління у різний спосіб); по-четверте, як відповідального дієвця власної історії на сучасному етапі, що вимагає суду непокараного зла, застерігаючи наступні покоління співвітчизників і європейців від небезпеки людиноненависницької політики російської держави.

Авторський **науковий задум** дослідження полягав у здійсненні всебічного і глибинного аналізу всього наявного корпусу усноісторичних джерел з історії Голодомору у загальній документальній базі Великого Голоду через призму його формування та інформаційного потенціалу. Такий задум вимагав від авторки тривалої і копіткої праці не лише в галузі власне

джерелознавчого аналізу свідчень різної етимології та їх часового постання, а й простеження процесу загального генезису голодознавчих студій від зародження як регіональних пошуково-дослідницьких практик у часи перебудови до інституалізації самодостатнього напрямку дослідження соціальної історії України советського періоду в незалежній Україні.

При цьому обидва вектори дослідницького поступу містили в собі величезну кількість внутрішніх питань і проблем теоретичного і методологічного характеру, необхідність відстеження загальних тенденцій розвитку гуманітаристики в цілому та історичної науки, зокрема, а також врахування суспільної атмосфери і політичної кон'юнктури в країні (СРСР та незалежній Україні), що неминуче позначалася на наукових студіях трагічних сторінок советського минулого.

Відтак, дисертаційне дослідження має складну багаторівневу архітектоніку, зумовлену передусім програмною метою праці і розв'язанням відповідних наукових завдань для її досягнення. Для цього авторка насамперед окреслила як ядро своєї праці комплекс джерелознавчої евристики з такими ключовими складниками: а) загальна класифікація і типологія документалістики голоду початку 1930-х рр. в цілому та усноісторичних джерел, зокрема; б) визначення типових особливостей усних свідчень та специфіки їх формувань як діалогу інтерв'юера і респондента/реципієнта з врахуванням темпорально-політичних рамок і мети їх комунікації; в) визначення кількісного масиву усноісторичної документалістики, його збереженості і доступності для наукового використання; г) з'ясування якісного потенціалу усних свідчень та їх верифікація тощо.

Праця Т. Боряк, по суті, побудована на принципах епістемологічного пізнання: вона повсякчас з'ясовує, як і наскільки люди різного віку і поколінь, статусу і статі зберігали знання про голод, як і чому вмикалися механізми його об'єктивації або завмирання / пропадання за умов небезпеки і загрози або як провокувалися до оприявлення, з якою повнотою тощо. З іншого боку, вона досліджує, чим спонуканий інтерес українців до знання реальної історії Голодомору. Вона доводить, що збереження пам'яті народу про голод 1923-1933 рр. потрібне не лише українському суспільству, а й всьому цивілізованому демократичному світу для усвідомлення геноцидальної природи советського тоталітаризму, що реінкарнується у сучасному рашизмі.

Отже, можна стверджувати, що до структурованого наукового алгоритму роботи авторка свідомо ввела ще один наскрізний акселогічний комплекс завдань, який можна означити як прагнення системної реабілітації громадянської та національної ідентичності українців як народу, що зумів вистояти в советському тоталітарному режимі, зберіг неперервність пам'яті про трагедію Голодомору 1932-1933 рр. на індивідуальному рівні попри заборони,

репресії та маніпуляції совєтської пропаганди, що врешті і складає фундаментальну основу для формування і стабілізації цілісної культурної пам'яті нації на сучасному етапі, вироблення гідної державної історичної політики, понад те, стає чинником суспільної мобілізації українців і світової спільноти для протидії агресору, складовою ефективною протидії масштабній дезінформаційній та пропагандистській кампанії, розгорнутій РФ заради приховування своїх злочинів проти України.

Ще однією виразною особливістю представленої роботи є її міждисциплінарний характер вивчення об'єкту дослідження, що уможливорює розширення фокусу його пізнання завдяки залученню інструментарію та методології соціальної психології, політології, архівознавства, археографії, бібліографістики, теорії і практики усної історії, студій травми, пам'яті, геноцидів, совєтського тоталітаризму, біографістики, просопографії, етнографії, етнології, гендерної історії, локальної історії, візуальної антропології, картографії тощо.

У розділі першому *«Історіографія та джерельна база дослідження»* авторка стисло подає огляд становлення усної історії як напряму історичних студій як у світі, так і в Україні, вона покликається до загальних теоретико-методологічних праць Л.Абрамс, Е. Джессі, В. Йоу, А.Портеллі, Д. Річі, П.Томпсона тощо. Серед українських фахівців вона виокремлює напрацювання О.Кісь, Т. Пастушенко (як загально теоретичного характеру, так і спеціально акцентованих на специфіці розповідей про радянську травматичну минувшину (ГУЛАГ, війна, окупація), Г.Грінченко, С.Білівненка, А. Венгера (методологія і культура усних студій, гендерна історія), Ю.Шаповала, Т. Молдавської, Т.Демченко (з політичної історії совєтського суспільства), В. Константинової (з регіональної історії), О. Рябченко (з повсякденності). Становлення практичних студій Голодомору в Україні Авторка розкриває поетапно, визначаючи особливості кожного періоду та провідних дослідників, окреслює їх внесок. Окремо вона акцентує на виробленні методик збирання усних свідчень, що їх запропонували В.Борисенко, А.Бойко, Дж.Мейс та ін.

Використана Авторкою розмаїта сукупність методів дозволила їй розкрити специфіку, зовнішні особливості та внутрішню структуру і зміст усної історії Голодомору як історичного джерела. Значна увага приділена еволюції терміносистеми, пов'язаної з геноцидом, її сприйняття як в наукових колах, так і в публічному просторі.

Подаючи загальну структуру джерельної бази дослідження Голодомору, Авторка позиціонувала документальні історичні джерела засадничими, слідуючи за рекомендаціями історика Р. Пирого. За підрахунками Г. Боряка, офіційні документи у 2005-2007 рр. склали 84-85% з наявних архівних джерел. Зауважимо, що у підрахунках Г. Боряка у 2005 р. окремо виділено

опублікований сегмент усних свідчень – 7% та листів, скарг, звернень громадян – 8%, натомість у 2007 р. ці складники поєднані в одну облікову позицію. Спираючись на запропоновану Г. Боряком структуру (Д.д.: с.64-65; а/р: с.13), дослідниця показала, що на 2023 р. кількісний масив джерел Голодомору не лише зріс в цілому (попри державний радянський архівовид та недоступність центрально-союзних документів, закритих Кремлем після короткого доступу у перебудовні та ранні 1990-ті рр.), а й простежила тенденцію істотного увиразнення їх неофіційної складової з 15% до 35%.

Нам видається, що тут авторці варто було чіткіше дати характеристику цього *компаративного* сегменту джерел, виходячи з особливостей їх походження як *оповідного* джерела (за класифікацією М. Дмитрієнко), тобто «усних та писемних джерел, особливістю яких є фіксація інформації про події та явища суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного життя у вигляді розповіді в довільній формі» (УІЕ, 2004, т.2), що зроблена особою з власної ініціативи чи на чиєсь (установи або людини) замовлення з певної нагоди тощо. Тоді у подальшому викладі вдалося б уникнути суміщення, а подекуди часткової синонімізації чи підміни окремих підвидів особових джерел (щоденники, епістолярій, мемуари, особові нотатки, автобіографії) усноісторичними тощо. Водночас, за змістовим наповненням цей підрозділ 1.3.2 є важливим з огляду на те, що тут, по-перше, Авторка виокремила чотири основних хронологічних періоди збирання усних відомостей про голод: міжвоєнний, нацистсько-окупаційний, повоєнний (впритул до розпаду СРСР), новітній (незалежницький) з цілком слушним внутрішнім поділом з огляду на особливості збирацьких практик накопичення відомостей про трагедію голоду; по-друге, за масивом опрацьованих свідчень запропонувала рубрикатор основних тем, що зафіксовані в інтерв'ю; по-третє, виділила групи свідчень за віком і статтю; по-четверте, запропонувала власну класифікацію селянських листів за адресатним принципом (як індивідуальним, так і державно-адміністративним), пояснила принципову відмінність між офіційним та приватним епістолярієм. Разом з тим, сюди ж увійшов підрозділ про документування фактів голодування і смертності дипломатичними установами та іноземними спецслужбами на прикладі колекцій матеріалів (Ватикану, Британії, Італії, Німеччини, Литви, Молдови, Польщі, Румунії тощо).

Другий розділ «Усна історія як джерело і метод дослідження Голодомору» присвячений проблемам повноти і достовірності усноісторичних свідчень, їх верифікації та використання в осмисленні Голодомору як масової трагедії українського села, як тоталітарної травми. Окремо Авторка аналізує процес вироблення методології розпитування жертв і свідків радянської колективізації, спеціально зосереджується на розробленні питальників для

розмови з ними, показує кореляційний зв'язок їх пізнавального потенціалу зі станом розвитку історичної науки, власне, зі ступенем фахової підготовки інтерв'юєрів (істориків, етнографів, соціологів, антропологів тощо), їхнього знання і розуміння соціальної і політичної історії. Зокрема, вона показала сильні і слабкі сторони хронологічно першої анкети-питальника Українського громадського комітету рятунку (УГКР) для складання протоколів із біженцями з підсоветської України, що ймовірно датується літом 1933 р. Особливість цієї анкети полягала у тому, що вона у часовому відношенні складалась у безпосередній близькості до події, але особиста непричетність і дистанційованість її авторів від реалій повсякдення українського села позначилися на певній некоректності окремих питань (про карткове забезпечення та громадські їдальні на селі).

Проаналізувавши питальники вітчизняних дослідників В. Борисенко, о. Ю. Мицика та їх зарубіжних колег Д. Мейса, Л. Гереца, В. Нолла, дослідниця наголосила на цінності діалогової природи усноісторичного джерела, відповідальність за створення якого несуть обидва суб'єкта розмови, завдяки чому уможлиблюється не тільки канал отримання інформації, а й наративно-документальне поле для наступних роздумів та інтерпретацій (с.153-163).

Виходячи з того, що у зв'язку з відходом покоління безпосередніх (прямих) свідків і потерпілих від Голодомору, авторка визначила специфічні риси усноісторичного наративу: по-перше, основними оповідачами виступали селяни, переважно українці, що позначилося на текстуальній наповненості; по-друге, свідчення мали емоційний характер (лексичний масив, інтонація); по-третє, речниками відомостей були переважно жінки, що пропонували образні оповіді замість аналітично-конкретних; по-четверте, насиченість інформацією пропорційно залежала від часової дистанції оповіді від самої трагедії (через аберації пам'яті); по-п'яте, вплив офіційної пропаганди на адекватне сприйняття і відтворення реальної історії тощо. У будь-якому разі усноісторичні оповіді неминуче стигматизовані тоталітарною травмою, що проявлялася на кількох рівнях страху: смерті від голоду і, як крайність, від канібалізму; арешту і покарання за свідчення (звідси капсулювання болю, вимушене мовчання, зумисне забуття); перманентна боязнь переслідування родичів і нащадків.

У критичному аналізі дослідниці знайшла відображення і проблема залучення до збирання свідчень у роки незалежності школярів та студентів, що, з одного боку, створило контактний зв'язок між поколіннями, але з іншого – понизило інформативну і психологічну наповненість наративів, почасти призвела до їх формалізації, іноді мала прояви компілятивно-реферативної недоброчесності.

Значної уваги заслужила в аналітиці Авторки проблема пам'яттєвої культури в українському суспільстві і, відповідно, ролі і можливостей усної історії у збереженні і шануванні пам'яті про трагедію Голодомору, а, головне, в осмисленні радянського спадку і його подоланні.

Третій розділ «Усна історія Голодомору: особливості формування та специфіка функціонування історичного джерела» має характер центрального у відтворенні досвіду формування корпусу усноісторичних джерел, у ньому поетапно розкриті сторінки книги громадського пам'ятання голодомору.

Оскільки в 1930-х рр. не могло йтися про усну історію як метод фіксування і дослідження радянського тоталітарного злочину на початковому етапі, авторка вдається, за її висловом, до *умовного* послуговування терміном «усна історія» та її рамкою, поставивши собі завдання зібрати «сліди» усного свідчення в іншій документалістиці часу, коли вони присутні в ній намацувально, спорадично, опосередковано, зненацька (випадково), фрагментами спалахової або затіненої ілюстрації, або ж проявом спротиву і опірності у різних формах фольклору і зафіксованих у регулярних зведеннях чекістських службістів як «настрої населення», в наївних скаргах чи «листах до влади» робіськорів, переповідано устами іноземців у офіційних закордонних аналітичних довідках та езоповою мовою радянських публіцистів і журналістів, художньої літератури тощо. Вважаємо, що здійснена у такому ключі дослідницька робота заслуговує не лише на визнання, а й на окреме перспективне опрацювання кейсу «волаючої німоти» по іншорівневому розкодуванні текстів і контекстів радянської історії. Дослідниця запропонувала різні фокуси читання офіційних архівних джерел на розчування (прослуховування) в них «голосу людини», яка потерпає від радянської політики, або людини, що зголосилася служити системі, пристала на її правила вимушено чи з переконань. Дослідниця доводить, що голод засвідчений почати не у реєстрі віктимності, а через офіційну «новомому» влади та її виконавців, зокрема і в їх нарадових посилах і застільних розмовах. Вкрай важливими є простежування реакції на геноцидальні дії влади в рештках родинної та календарної обрядовості, врешті у деформації органіки мовленнєвого простору, просякненням туди означників-евфімізмів, покручів, наличок, вульгаризмів. Нам видається дуже цінним такий підхід простеження «глухого» промовляння заляканої і репресованої людності. Цікавим є акцентування Авторки на практиках заперечення голоду або його «вигаданості», що, поза всяким сумнівом, свідчить про необхідність такого опонування чи виправдання на кричущий факт дійсності. Насправді дослідниця показала, що «безмовна більшість» є фантомною вигадкою системи: голоси були і лунали, але їх відмовлялись чути, вловлювати і реагувати в інший спосіб, ніж покарання.

В умовах нацистської окупації під час Другої світової війни голоси стали лунаати насправду, нехай і були спонукані іншим злочинним режимом для викриття справжньої сутності свого візаві. Множинні свідчення радянських людей не варто тлумачити як пристосуванство чи колабораційну симпатію, а слід говорити про них як про голос болю і несправедливості, свідчення глибинної роботи суспільства над змістом «здобутої радянської справедливості». Про Великий Голод і Великий Терор писала підкупаційна преса, письменники в творах-звинуваченнях. В умовах війни виник ще один комунікаційний канал згадування і проговорювання про репресії голодом – це простір спілкування остарбайтерів, потім діпішників, з одного боку, а з іншого поведінкові реакції (грабування, мародерство, насильство) армії-визволительки поза кордонами спочатку радянської України до вересня 1939 р. і особливо гучно – після виходу на державні кордони у 1944 р.

І врешті, цілком доречним є яскравий сюжет дослідниці у розкритті злочину архівоциду напередодні нацистської окупації 1940-1941 рр., що поглинув великий масив документів про злочинну політику геноциду українців. Натомість фіксування усного свідчення замість втрачених документів поповнює джерельну лакуну і уможливорює істинне розуміння сутності радянського окупаційного і людиноненависницького режиму.

Повоєнний голод 1946-1947 рр. витворив ефект рефренового згадування про Голодомор 1932-1933 рр., що загострилось через пережиту трагедію війни, окупації, депортацій. У праці Т.Боряк приділено спеціальну увагу формуванню свідомого ставлення до радянської системи як ворожої (судовий процес В. Кравченка, активність еміграційних правозахисних осередків та освітньо-наукових інституцій, національний спротив ОУН тощо).

За «відлиги» та пізньорадянських часів голоси правди підхопили дисиденти 1960-х – 1970-х рр. Краєзнавці, журналісти і вчителі за можливості стали поновлювати в пам'яті суспільства згадки про трагедію Голодомору, збирали свідчення сталінських злочинів, komponували приватні і музейні колекції. Тут вартує згадати про подвижницьку працю збирачів усних свідчень П. Долини, С. Підгайного, М. Вербицького, О. Воропая та ін. Авторка, повсякчас оперуючи кількісними показниками, підкреслює, що від смерті Сталіна до кінця 1980-х рр. істотно збільшилась кількість індивідуальних свідчень, збірок опублікованих усних спогадів, спеціальних періодичних видань за відповідною проблематикою (с.359). Водночас вона показала, що контрдія радянських спецслужб посилювалась, зокрема на прикладі спецоперації «Фарисеї» у середині 1980-х рр. з дискредитації Голодомору.

Прикметно, що «незалежницький» період усної документалістики Авторка розпочинає з горбачовської перебудови і наголошує, що саме українська еліта (письменники, літературні критики) активізували пошукову

роботу і вносила тему голоду у громадянську свідомість в умовах політики «гласності». Паралельно кинув заклик до об'єднання зусиль істориків задля публікацій про голод Володимир Маняк, який разом з дружиною Лідією Коваленко розгорнув рух збирання свідчень через місцеву пресу шляхом публікації зібраних свідчень на сторінках газет. Академічні історики С. Кульчицький, О. Веселова, В. Марочко, Є. Шаталіна, О. Мовчан підтримали це починання, заглибившись у архівні фонди радянської історії 1930-х рр. Так складалася синергія двох напрямків дослідження голоду 1932-1933 рр., так усноісторичні свідчення набували ваги і статусу документа з трагічної сторінки.

Дослідниця пише, що саме на порубіжжі 1980-х – 1990-х рр. розпочався процес подолання психологічного бар'єру, що блокував пригадування, не кажучи вже про оповіді свідків голоду і терору (с.374). При цьому вона наголошує, що тиск публічного дискурсу був практично відсутній або ж мінімальний, натомість у 2000-ні інформаційне поле про голод буде істотно потерпати від афірмативного подразника.

Проаналізувавши початкові дослідницькі проєкти 1990-х рр., Авторка підкреслює, що попри певні недоліки загальнонаціонального проєкту 2007–2008 рр., ініційованого Президентом України В. Ющенком, він уможливив накопичення величезного джерельного масиву, що, своєю чергою, дозволило окреслити «територію Голодомору», акумулювати в архівних установах десятки тисяч джерел з проблематики (нехай різної якості), «запустити» не лише безпрецедентне масове пригадування травматичних подій початку 1930-х рр., а й формувати комеморативні практики у незалежній Україні (с.461).

Далі дослідниця підкреслює, що новітні технології дозволили уможливили доступ до усноісторичних, як і архівних офіційних, джерел і виокремлює чотири основні групи таких джерел: спеціалізовані електронні архіви; спеціальні «живі» свідчення – аудіо- та відеозаписи в мережі, їх загальна сукупність сягнула майже 2 тисяч одиниць. Упродовж викладу огляду формування корпусу усноісторичних джерел авторка зробила орієнтовні обрахунки джерел оповідного характеру – 110,5 тис., що накопичувалися по періодах так: у 1930-ті – бл.2,5 тис., у 1941-1944 рр. – бл.190, у 1945-1990 рр. – бл.700, у 1991-2023 рр. – бл. 25,5 тис. Вона резюмує, що цей масив слід вважати вповні репрезентативним для артикулювання проблеми голодомору у площині персонального пам'ятання, отже особистісного ставлення людей до трагедії.

У заключному розділі четвертому *«Інформаційний потенціал усних свідчень: джерелознавчий вимір»* Авторка пропонує акумульований компаративний аналіз офіційних джерел та усноісторичних свідчень, тобто інституційного і особового походження, вочевидь, включаючи до останнього усновербальні тексти поруч із его-документами. Аналітика здійснена за такими

ключовими позиціями: колективізація і розкуркулення; недоїдання – голод – «голодовка»; тотальне голодування з репресивною реквізицією всього їстівного; відживлення, або повернення до життя. За маркерними словами вона на емпіричному рівні аналізує передусім стан суспільства, його повсякдення, моральний і психологічний стан, а на аналітично-аксіологічному рівні простежує, по-перше, стан ментального здоров'я українців в умовах геноциду від збереження людяності або її повної чи часткової втрати (канібалізм, трупоїдство, моральне переродження,); по-друге, рівень стійкості і опірності національної культури (від позірної анабіозу до підпільного виявлення у межових ситуаціях чи етно-спростування і розчинення у новій спільноті «радянський народ»); по-третє, механізми та способи роботи колективної пам'яті спільноти.

Ще одним принциповим зрізом аналітики інформаційного потенціалу усної історії Великого Голоду є, за задумом дослідниці, доведення геноцидальної сутності радянської ідеології, політики і практик проти українців, що для цього надаються усноісторичні документи. Вона здійснює це, виходячи з ознак геноциду за теорією Рафаїла Лемкіна, офіційною Декларацією ООН про злочини проти людяності, а також у зіставленні зі світовим досвідом осудження геноцидів (вірмен, євреїв, ромів, камбоджійців, тутсі тощо). Для дослідниці це завдання є виявом не тільки її фахової позиції, а й її громадянського обов'язку. Авторка від самого початку заявила принципову вимогу – засудження непокараного злочину радянського тоталітаризму.

У цьому ж ключі вартує на увагу участь Авторки у представленні результатів дослідження через геоінформаційні системи (ГІС) – сучасні технології, що сполучають модельне зображення території та статистичні дані про Голодомор. Першим реально діючим ГІС-ресурсом з історії Голодомору став масштабний гарвардський проєкт «МАПА», в якому авторка бере активну участь, створюючи академічний цифровий атлас України, один із базових модулів якого побудований на використанні масиву даних усноісторичних джерел Голодомору.

Резюмуючи вище висловлені міркування, вважаю, що дисертаційне дослідження Т. Г. Боряк, представлене у вигляді наукової монографії (48,5 д.а.), являє собою завершене, самостійне, оригінальну працю, що необхідна як для поступу української історичної науки, так і зміцнення громадянського суспільства на засадах поваги до людини і цінування кожного людського життя.

Наостанок, про окремі зауваження, рекомендації.

1. У своїй роботі Авторка орієнтується на новітні теоретико-методологічні напрацювання світової і вітчизняної науки в галузі усної історії. Її праця насичена відсилками / покликаннями до міркувань теоретичних засновків

Лінн Адамс, Алесандро Портеллі, Валері Йоу, Дональда Річі та інших авторитетів, поруч із добре знаними в Україні Робертом Конквестом, Джеймсом Мейсом, Вільямом Ноллом, Полем Томпсоном тощо. Їх наукові підходи корелюються у працях вітчизняних дослідників усної історії Г. Грінченко, О. Кісь, Т. Пастушенко, Ю. Іріюглу, С. Білівненка, А. Бойка та ін. Вочевидь, робота виграла б від представлення цілісної *авторської концепції* щодо алгоритму виявлення потенціалу усної історії як специфічної документалістики злочину Голодомору.

2. На наш погляд, забракло достатньої категоріальної чіткості і структурованості у спеціальному підрозділі 1.3.2. «Усноісторичні джерела» (с.70-98), де мало б ітися про джерела, які набуті шляхом усного свідчення, коли необхідна інформація отримується, транслюється і фіксується усно-вербальним способом під час тематичного, біографічного, структурованого, напів-структурованого інтерв'ю або вільної оповіді в межах запитань чи пізнавальних запитів інтерв'юера. Натомість тут до усних свідчень потрапили его-документи (листи, щоденники, мемуари, нотатки дипломатів), журналістські дописи та публікації в зарубіжній пресі, вірші та інші художні твори, що в різний спосіб відобразили факти голодомору.
3. Формулювання мети дослідження більш прицільно до об'єкту і предмету дослідження виписано в авторефераті: «...комплексний аналіз сформованого натепер корпусу усноісторичних джерел Голодомору у контексті часу, місця та обставин їхнього створення, впливу політичних умов на цей процес, ролі усної історії у дослідженні Голодомору та її джерелознавчого потенціалу» (с.1) проти більш загального формулювання у дисертаційному дослідженні: «...окреслити види джерел з проблематики, їхню специфіку; з'ясувати роль усної історії в дослідженні Голодомору, зокрема, часу, місця, обставин її творення та інформаційного потенціалу» (с.11).
4. На наш погляд, робота перенасичена кількісними характеристиками, що необхідні для доказовості, водночас варто було звести окремі з них до таблиць, діаграм, які чіткіше увиразнили б ілюстровані авторкою процеси і результати.
5. Виходячи з нагальної необхідності подальшої наукової об'єктивації України як самостійного історичного суб'єкта європейської історії, вивільнення її з-під російських і радянських історіографічних наративів, Авторка свідомо вводить до власної наукової аналітики сюжети з світової історії та сучасності, що подекуди розриває цілісність наукового викладу проблеми через послуговування публіцистичним стилем викладу.

Водночас висловлені міркування і зауваження мають рекомендаційний характер і у жодному разі не руйнують позитивного враження від рецензованої праці.

Крім того, дослідницькі висновки та результати представлені на численних наукових майданчиках різного рівня. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій у відображена у **наукових публікаціях**. Зміст, основні теоретичні положення, результати й висновки дисертаційного дослідження Т. Боряк оприлюднено у 41-й науковій публікації, серед яких: одна авторська монографія, дві авторські монографічні частини у археографічних виданнях, впорядкованих за безпосередньої участі авторки: «1933: “І чого ви ще живі?” та «“Я вийшов із смерті...”». Голодомор 1932–1933 рр. на Півдні України у пам’яті дітей» (у 2-х книгах), а також інтерактивна картографічна база даних «Великий Голод в Україні в 1932–1934 рр.» у цифровому проєкті УНІГУ «МАПА: Цифровий атлас України» за її упорядкуванням та науковою редакцією. статті у фахових виданнях, включених до наукометричних баз, статті у закордонних виданнях, публікації з апробацією матеріалів дисертації й такі, що додатково відображають її результати. Сукупно вони повною мірою відображають зміст, основні положення і висновки дисертаційного дослідження.

Автореферат дисертації свідчить, що дисертаційне дослідження у вигляді наукової монографії «Усна історія у джерельній базі студій Голодомору: історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень», подане на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, відповідає

вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України за № 1197 від 17 листопада 2021 р., а дисертантка Боряк Тетяна Геннадіївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри культури,
методики навчання історії та
спеціальних історичних дисциплін
Вінницького державного

педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Зав. канцелярії Коляструк О.А.
"16" 04 2024 р.

Коляструк

Коляструк О.А.